

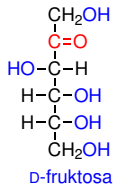
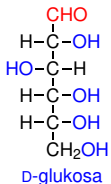
Základy organické chemie

Jaromír Literák

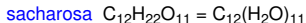
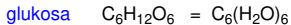
Sacharidy

Polyhydroxyaldehydy (**aldosy**) nebo polyhydroxyketony (**ketosy**).

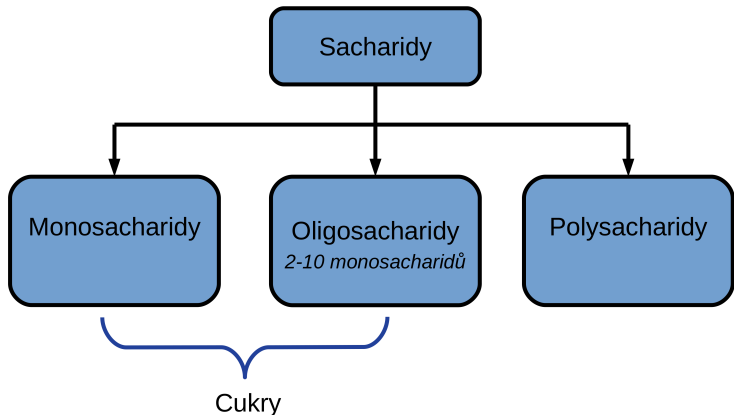

Nejjednoduššími sacharidy jsou **dihydroxyaceton** a **glyceraldehyd** ($\text{C}_3\text{H}_6\text{O}_3$), monosacharidy obsahující **více než 7 atomů uhlíku** jsou **nestálé**.

Dříve také **uhlovodany**.

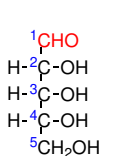
Sacharidy

Saccharum – *lat. cukr*

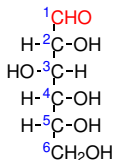
Označení monosacharidů

	-tri-	
aldo-	-tetr-	
	-pent-	-osa
keto-	-hex-	
	-hept-	

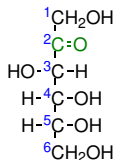
aldopentosa

D-ribosa

aldohexosa

D-glukosa

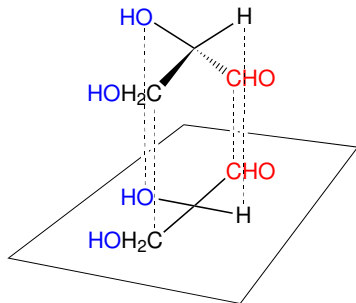
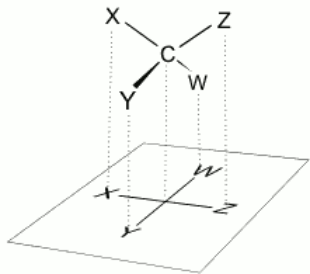
ketohexosa

D-fruktosa

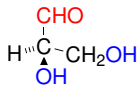
Sacharidy

Sacharidy obsahují řadu **center chirality** a až na výjimky jsou **chirální**.

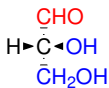
Ke znázornění prostorového uspořádání cukrů se historicky používá **Fischerova projekce**:

Fischerova projekce

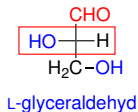
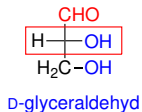

D-glyceraldehyd

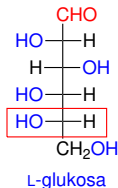
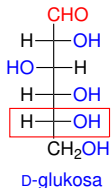
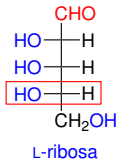
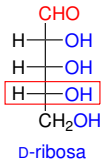
Sacharidy

Podle konfigurace **centra chirality nejvzdálenějšího od karbonylu** dělíme monosacharidy na **D-** a **L-monosacharidy** (cukry).

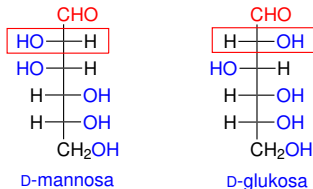
V živé přírodě dominují **D-cukry**.

D- a L-sacharidy nesoucí **stejný název** jsou **enantiomery**:

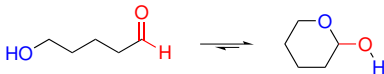

Sacharidy

Epimery – sacharidy, které se liší pouze konfigurací na jednom stereogenním centru.

Monosacharidy mohou tvořit **pěti-** nebo **šestičlenné** cyklické poloacetalu:

Rovnováha je posunuta ve prospěch poloacetalu.

Cyklické formy monosacharidů můžeme považovat za deriváty tetrahydrofuranu (**furanosy**) a tetrahydropyranu (**pyranosy**).

tetrahydropyran

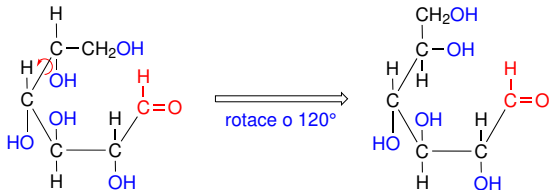
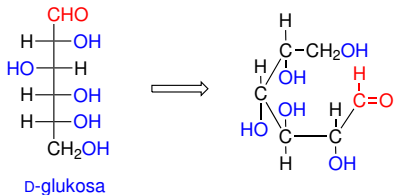

tetrahydrofuran

Haworthovy vzorce – perspektivní vzorce užívané pro znázornění sacharidů.

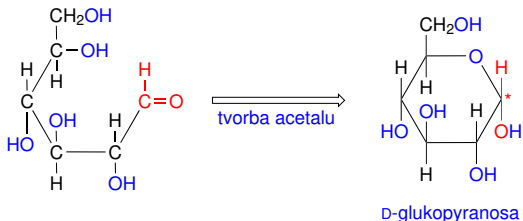
U pyranos umístíme atom kyslíku v cyklu vždy vpravo nahoru (furanosy nahoru), atomy řetězce jsou pak uspořádány v cyklu po směru pohybu hodinových ručiček podle stoupajících pořadových čísel.

Odvození Haworthova vzorce ze vzorce otevřené formy aldosy:

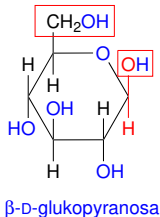
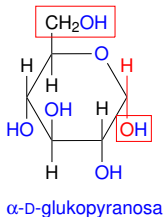

Sacharidy

Odvození Haworthova vzorce ze vzorce otevřené formy aldosy:

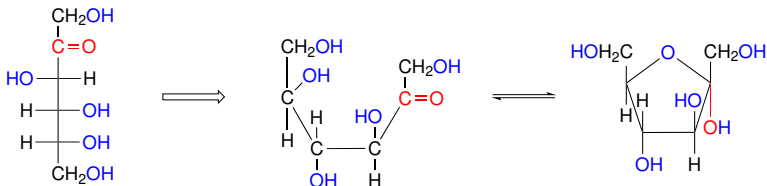

Adicí -OH skupiny na karbonyl mohou vzniknout dva **anomery** – stereoisomery, které se liší orientací nově vzniklé poloacetalové -OH skupiny:

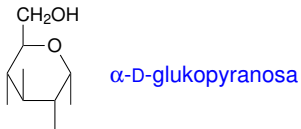

Sacharidy

Odvození Haworthova vzorce ze vzorce otevřené formy ketosy:

Zjednodušený zápis:

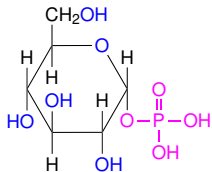

Mutarotace – změna zastoupení anomerů ve směsi, která je doprovázena změnou optické otáčivosti.

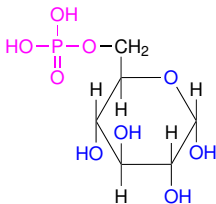
Vlastnosti monosacharidů:

- Krystalické látky dobře rozpustné vodě, špatně rozpustné v organických rozpouštědlech.
- Vykazují reaktivitu alkoholů i aldehydů a ketonů (některé reakce aldehydové skupiny mohou být ale velmi pomalé).

Estery monosacharidů:

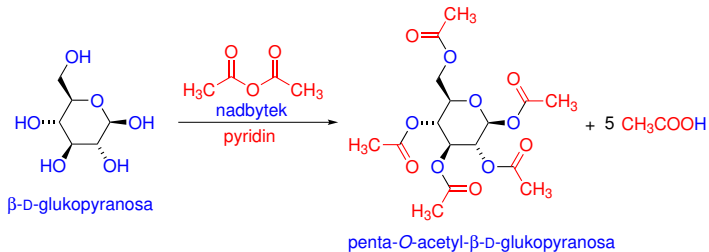
α -D-glukopyranosa-1-fosfát

α -D-glukopyranosa-6-fosfát

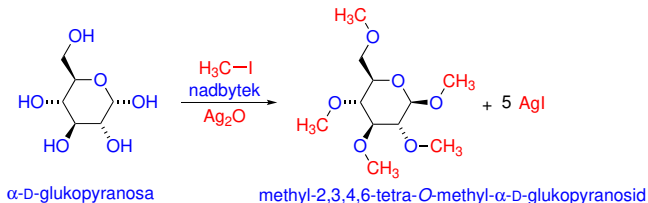
Sacharidy

Estery monosacharidů:

Ethery monosacharidů:

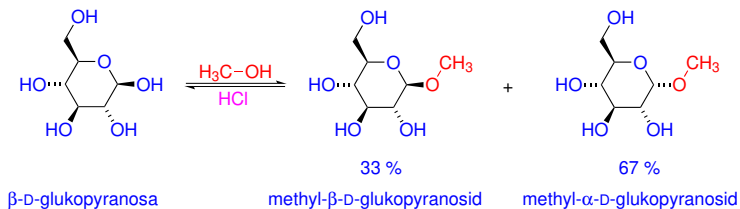
Nelze uskutečnit Williamsonovu syntézu, sacharidy netolerují silnou bázi.

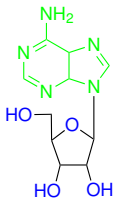
Sacharidy

Tvorba glykosidů:

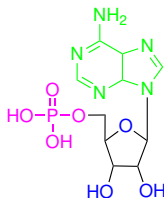
Glykosidy vznikají substitucí poloacetalové -OH skupiny nukleofilem.

Také *N*-glykosidy:

Cukr (pentosa) + **báze** = **nukleosid**

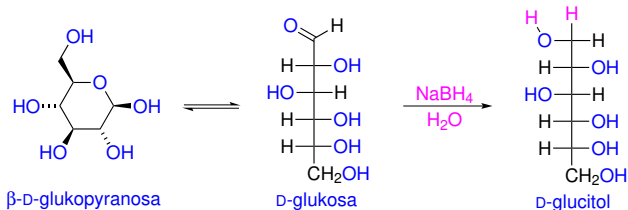

Cukr (pentosa) + **báze** + **fosfát** = **nukleotid**

Sacharidy

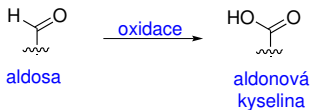
Redukce sacharidů:

Redukcí aldosa a ketos vznikají **cukerné alkoholy**.

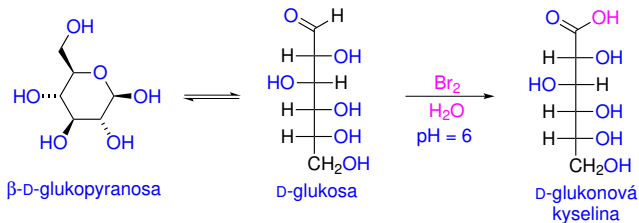

Oxidace sacharidů:

Oxidací aldehydové skupiny u aldosa vznikají **aldonové kyseliny**.

Oxidace sacharidů:

Některá činidla jsou schopná oxidovat aldosa i ketosa:

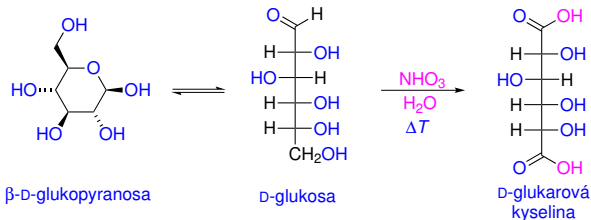
- Tollensovo činidlo – $[\text{Ag}(\text{NH}_3)_2]^+$.
- Fehlingovo činidlo – vodný roztok Cu^{2+} a vinanu sodného.
- Benedictovo činidlo – vodný roztok Cu^{2+} a citrátu sodného.

Reakce s těmito činidly vede k precipitaci Ag nebo Cu_2O – odlišení redukcujících aldosa a ketosa od glykosidů a neredukujících oligo- a polysacharidů.

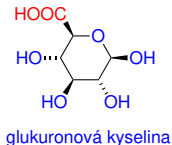
Sacharidy

Oxidace sacharidů:

Oxidace silnými oxidačními činidly (HNO_3) vede k oxidaci primární -OH skupiny – z aldosa vznikají **aldarové kyseliny**.

Selektivní oxidací primární -OH skupiny vznikají **uronové kyseliny**.

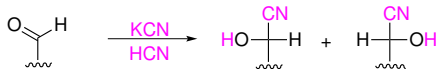
Konjugace s produkty metabolismu cizorodých látek, součást hyaluronové kyseliny.

Sacharidy

Kilianiho-Fischerova reakce:

Prodloužení řetězce o jeden atom uhlíku. Reakce poskytne oba epimery.

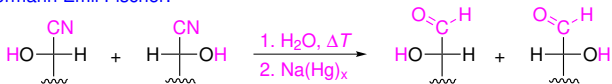
Heinrich Kiliani:

aldosa

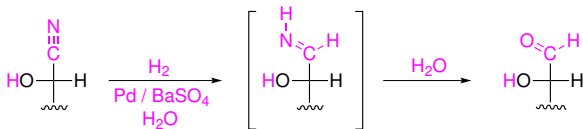
oba stereoisomery

Hermann Emil Fischer:

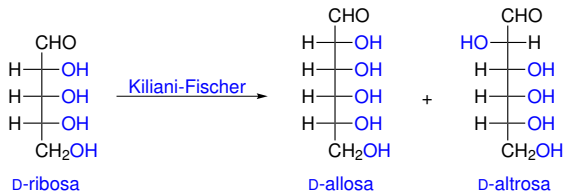

oba epimery aldosa

Modernější provedení:

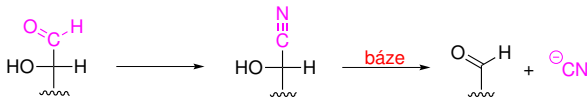

Kilianiho-Fischerova reakce:

Wohlova degradace:

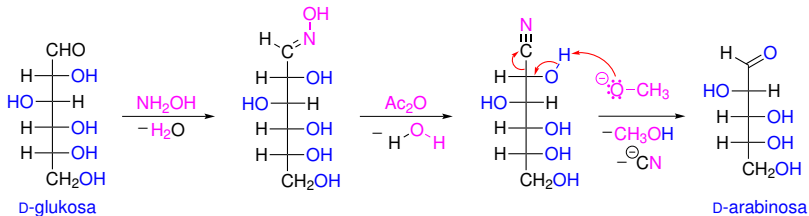
Opak Kilianiho-Fischerovy reakce – zkrácení aldosu o jeden uhlík.

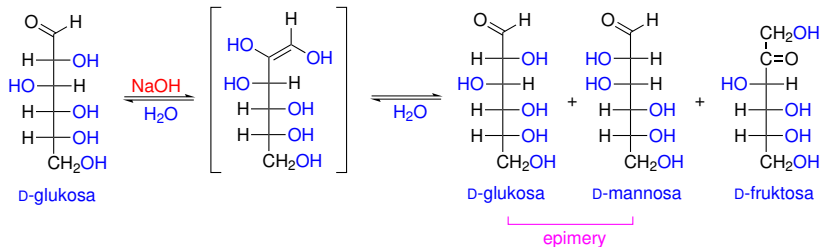
Reakce poskytuje typicky nízké výtěžky.

Sacharidy

Wohlova degradace:

Epimerace:

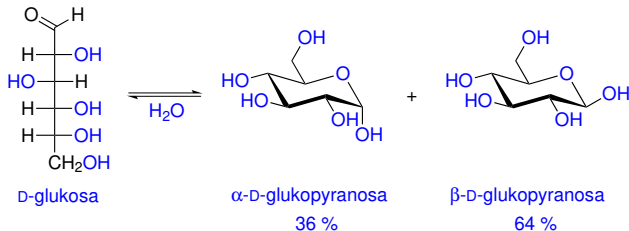
Sacharidy

D-Glukosa – dextrosa, hroznový cukr.

Primární produkt **fotosyntézy**:

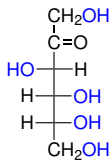

V roztoku **99 % jako pyranosa**, necyklická molekula se podílí 0,25 % a furanosy vytvářejí zbytek.

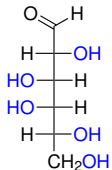

Sacharidy

D-Fruktosa – levulosa, ovocný cukr.

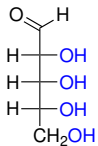

D-Galaktosa – gálaktos – řecky mléko.

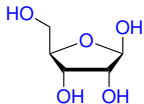

Sacharidy

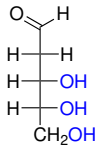
D-Ribosa a 2-deoxy-D-ribosa

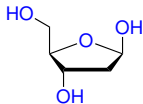
D-ribosa

β -D-ribofuranosa

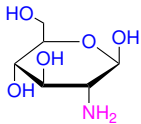

2-deoxy-D-ribosa

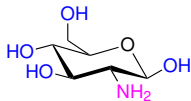

2-deoxy- β -D-ribofuranosa

D-Glukosamin

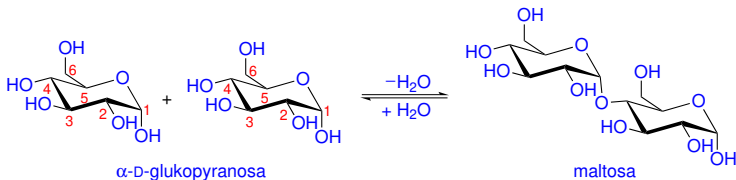
D-glukosamin

Sacharidy

Disacharidy, oligo- a polysacharidy vznikají spojením monosacharidů glykosidickou vazbou (poloacetalová -OH jednoho sacharidu nahrazena kyslíkem -OH skupiny druhého sacharidu – vzniká acetal).

Maltosa – sladový cukr, disacharid vznikající hydrolyzou škrobu.

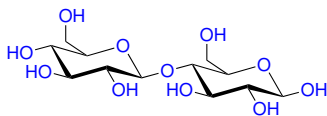

Spojení dvou $\alpha\text{-D-glukopyranosa}$ 1→4 glykosidovou vazbou.

Sacharidy

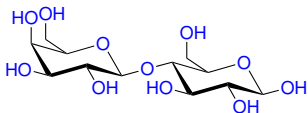
Celobiosa – disacharid vznikající hydrolýzou celulosy.

β -D-glukopyranosa + β -D-glukopyranosa
celobiosa

Spojení dvou β -D-glukopyranos **1**→**4** glykosidovou vazbou.

Laktosa – mléčný cukr.

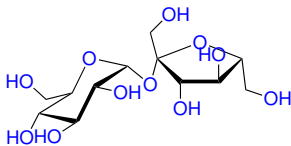

β -D-galaktopyranosa + β -D-glukopyranosa
laktosa

Spojení β -D-galaktopyranosy a β -D-glukopyranosy **1**→**4** glykosidovou vazbou.

Sacharidy

Sacharosa – řepný (třtinový) cukr.

α -D-glukopyranosa + β -D-fruktofuranosa
sacharosa

Sacharosa je **neredukující cukr**, také **nepodléhá mutarotaci**.

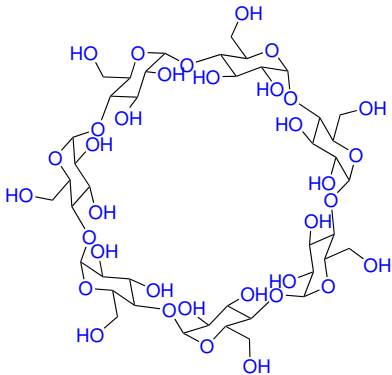
Sacharidy

Cyklodextriny – cyklické oligosacharidy z 7 až 32 α -D-glukopyranosových jednotek.

α -cyklodextrin (6 molekul glukosy),

β -cyklodextrin (7 molekul glukosy),

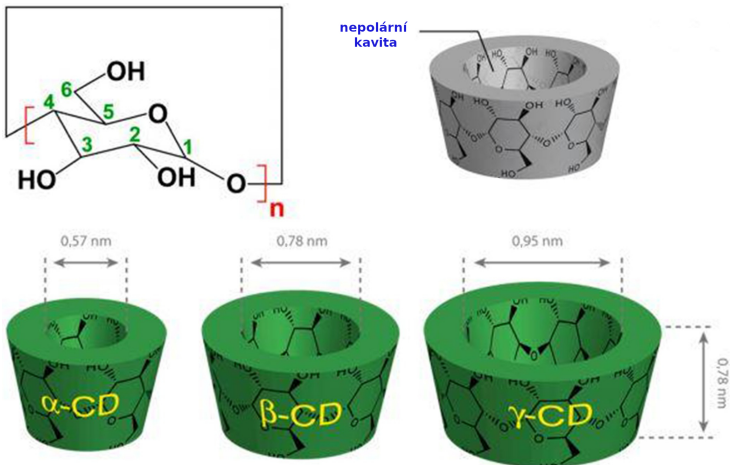
γ -cyklodextrin (8 molekul glukosy).

Sacharidy

Cyklodextriny – váží lipofilní molekuly do své kavity, vnějšek molekuly je hydrofilní.

Chirální molekula.

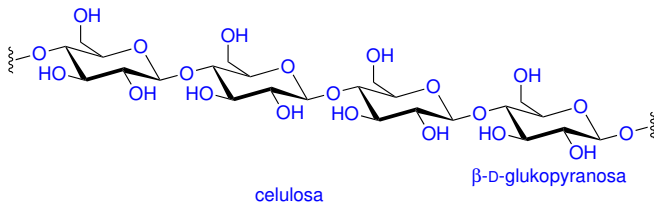

Sacharidy

Celulosa – lineární homopolymer složený z β -D-glukopyranos spojených 1→4 glykosidovou vazbou.

V řetězci 7 000 až 12 000 glukosových jednotek.

Mezi řetězci celulosy vznikají **silné vodíkové vazby** – **strukturní funkce** celulosy.

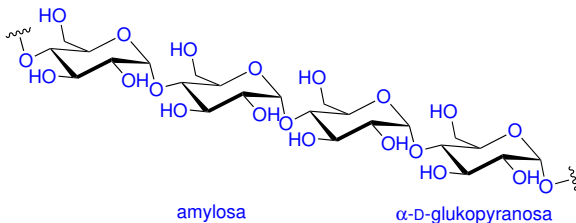

Škrob – větvený homopolymer složený z α -D-glukopyranos.

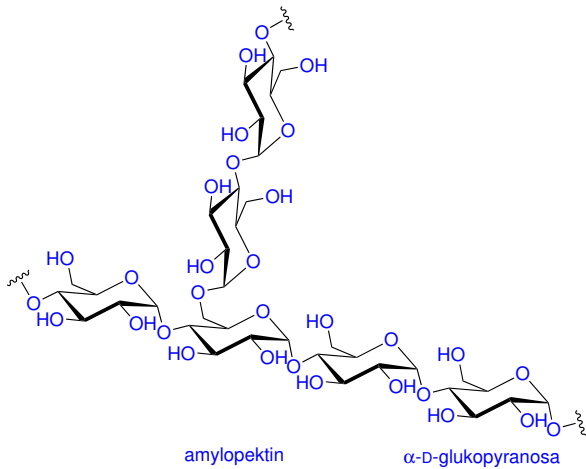
Zásobní polysacharid rostlin.

Skládá se z:

- **Amylosy** – lineární část (1 \rightarrow 4 vazby), tvoří asi 20 % škrobu. Nerozpustná ve studené vodě.
- **Amylopektinu** – větvená část (1 \rightarrow 4 a 1 \rightarrow 6 vazby). Větvení každých cca 25 glukosových jednotek.

Škrob

Sacharidy

Glykogen – větvený homopolymer složený z až 100 000 α -D-glukopyranosových jednotek.

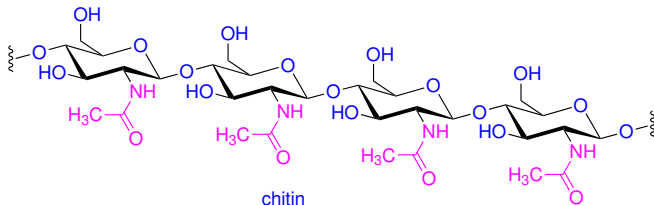
Zásobní polysacharid živočichů.

Strukturou podobný amylopektinu (1 \rightarrow 4 a 1 \rightarrow 6 vazby), větvení co 8–12 jednotek.

Chitin – strukturální polymer některých živočichů.

Složen z *N*-acetyl-D-glukosaminových jednotek spojených β -(1 \rightarrow 4) glykosidovými vazbami.

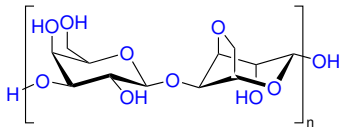
Strukturou podobný celulóse.

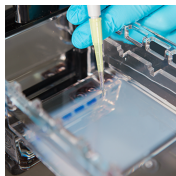
Sacharidy

Agarosa – nevětvený polysacharid složený z disacharidu **agarobiosy**, která obsahuje D-galaktopyranosu a 3,6-anhydro-L-galaktopyranosu spojené α -(1→3) a β -(1→4) glykosidové vazby.

Část -OH skupin je methylována, vázána v acetalu s pyrohroznovou kyselinou a esterifikována kys. sírovou.

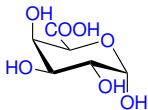
Izolována z ruduch.

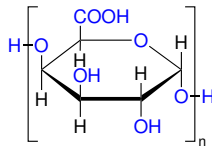
Sacharidy

Pektin – heteropolysacharid, hlavní složkou je D-galaktouronová kyselina, dále D-xylosa, D-galaktosa, L-arabinoza...

Asi 80 % karboxylových skupin je esterifikováno methanolem.

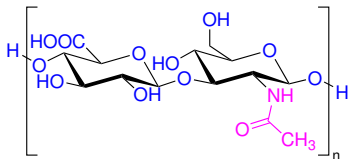
D-galakturonová kyselina

Nachází se v buněčných stěnách rostlin.

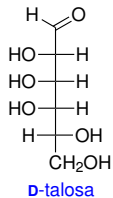
Hyaluronová kyselina – polysacharid složený z pravidelně se střídajících jednotek kyseliny D-glukuronové a *N*-acetyl-D-glukosaminu, které jsou spojeny β -(1→4) a β -(1→3) glykosidovými vazbami.

Jedna z hlavních složek mezibuněčné hmoty.

Úkol č. 1

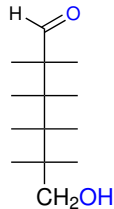
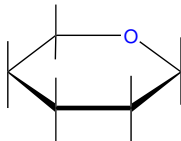
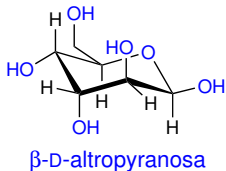
Nakreslete vzorec α -D-talopyranosy v Haworthově projekci.

Řešení:

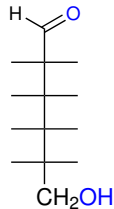
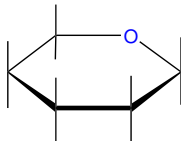
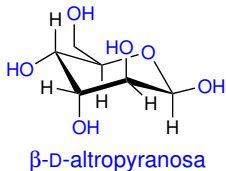
Úkol č. 2

Překreslete perspektivní vzorec β -D-altropyranosu do Haworthovy projekce a nakreslete také Fischerovu projekci D-altrosy.

Úkol č. 2

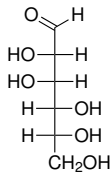
Překreslete perspektivní vzorec β -D-altropyranosu do Haworthovy projekce a nakreslete také Fischerovu projekci D-altrosy.

Řešení:

Úkol č. 3

Nakreslete vzorec sacharidu, který vznikne Wohlovou degradací D-idosy.

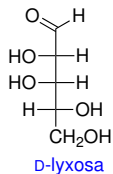

D-idosa

Řešení:

Úkol č. 4

Nakreslete vzorce sacharidů, které vzniknou z D-lyxosy Kilianiho-Fischerovou reakcí.

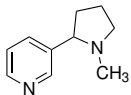

Řešení:

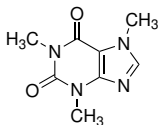
Heterocyklické sloučeniny

Sloučeniny, jejichž základem je uhlovodíkový cyklus, v němž jeden nebo více atomů uhlíku je nahrazeno **heteroatomem**.

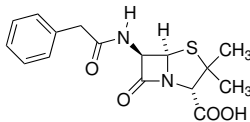
Mnoho **přírodních látek**:

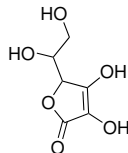
nikotin

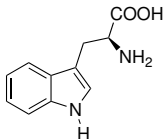
kofein

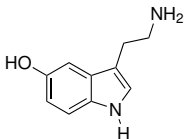
penicilin G

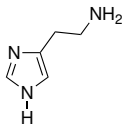
kyselina askorbová

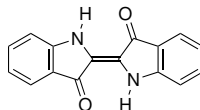
tryptofan

serotonin

histamin

indigo

Heterocyklické sloučeniny

Heterocykly často nesou historické **triviální názvy**:

pyrrol

furan

thiofen

imidazol

pyrrolidin

pyridin

piperidin

pyrimidin

4H-pyran

indol

chinolin

purin

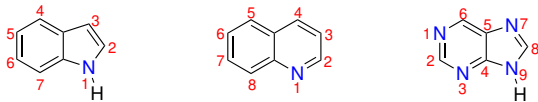
Heterocyklické sloučeniny

Při číslování heterocyklu se obecně snažíme **nejnižší lokanty přidělit heteroatomům**.

Pořadí priorit mezi heteroatomy: $O > S > N$.

Některé heterocykly mají **stanovené číslování**:

Heterocyklické sloučeniny

Hantzschův-Widmanův systém – tvorba systematických názvů monocyklických heterocyklů. Název heterocyklu se tvoří z **předpony**, která udává druh heteroatomu (pro dusík aza-, pro kyslík oxa-, pro síru thia-) a z **kmene názvu**, který vyjadřuje počet atomů v cyklu a stupeň nasycenosti sloučeniny.

Počet atomů v cyklu	Heterocykly obsahující atom dusíku		Heterocykly neobsahující atom dusíku	
	Nenasycené	Nasycené	Nenasycené	Nasycené
3	-irin	-iridin	-iren	-iran
4	-et	-etidin	-et	-etan
5	-ol	-olidin	-ol	-olan
6	-in	-inan	-in	-an
7	-epin	-epan	-epin	-epan
8	-ocin	-okan	-ocin	-okan
9	-onin	-onan	-onin	-onan
10	-ecin	-ekan	-ecin	-ekan

Heterocyklické sloučeniny

Hantzschův-Widmanův systém

Nenasycené heterocyklické sloučeniny mají ve svém cyklu maximální počet nekumulovaných dvojných vazeb. Například dvě dvojně vazby v pětičlenném cyklu nebo tři dvojně vazby v cyklu šestičlenném.

Příklady:

furan (oxol)

pyrrol (azol)

pyridin (azin)

pyrazin (1,4-diazin)

oxiran

aziridin

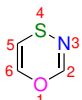
azetidin

oxolan

1,2,4-triazin

1,4,3-oxathiazin

1,2,4-thiadiazol

1,3-oxathiolan

Heterocyklické sloučeniny

Vlastnosti a reaktivita heterocyklů

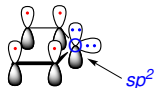
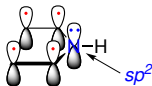

reakce typické pro ethery

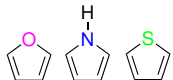

reakce typické pro aminy

Pětičlenné aromatické heterocykly

podobnost s benzenem

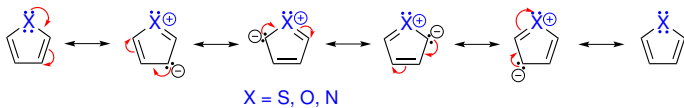
podobnost s dieny

Heterocyklické sloučeniny

Pětičlenné aromatické heterocykly

Aromatická sloučenina	Delokalizační energie/(kJ mol ⁻¹)
Benzen	151
Thiofen	121
Pyrrol	92
Furan	67

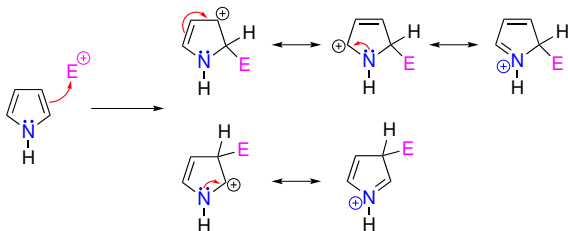
Rezonanční struktury thiofenu, pyrrolu a furanu:

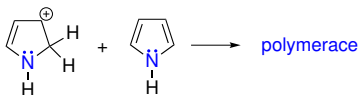
Heterocyklické sloučeniny

Pětičlenné aromatické heterocykly

Při **elektrofilní aromatické substituci** elektrofil vstupuje přednostně do **pozic 2 a 5**.

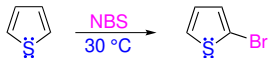
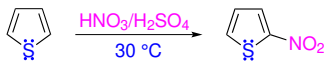
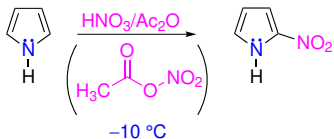
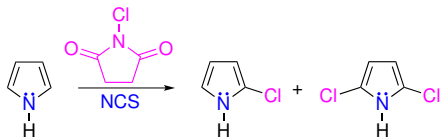

Pyrrol (a další pětičlenné aromatické heterocykly) je **nestabilní v přítomnosti kyselin** – dochází k polymeraci.

Heterocyklické sloučeniny

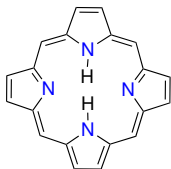
Pro elektrofilní substituce se používají **nekyselá činidla**.

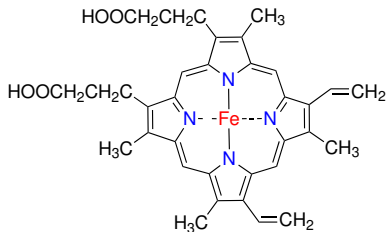
Heterocyklické sloučeniny

Porfin – aromatický π -systém s 18 elektrony obsahující 4 cykly pyrrolu.

Porfyriny – deriváty porfinu.

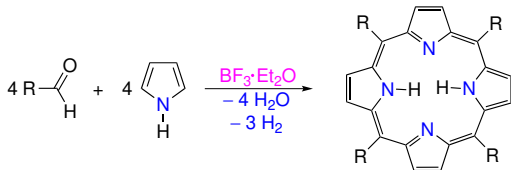

porfin

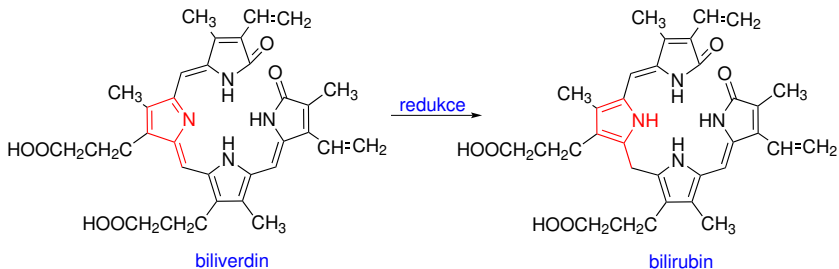
hem

Jedna z metod přípravy:

Heterocyklické sloučeniny

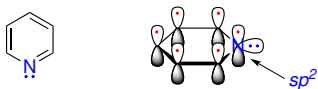
Produktem metabolismu hemu jsou **bilirubin** a **biliverdin**:

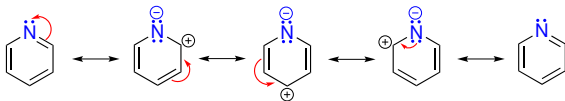
Heterocyklické sloučeniny

Pyridin – šestičlenný aromatický heterocyklus.

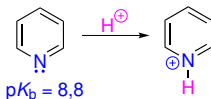
Elektronový pár atomu dusíku **není v konjugaci**.

Atom dusíku **odčerpává elektronovou hustotu z atomů uhlíku**:

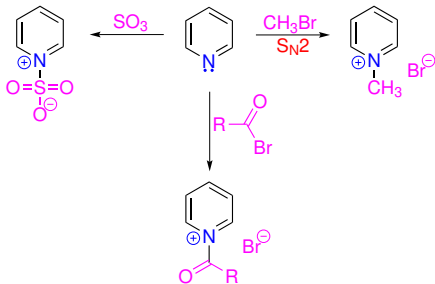

Pyridin je **zásadou**:

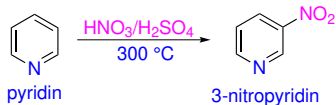

Heterocyklické sloučeniny

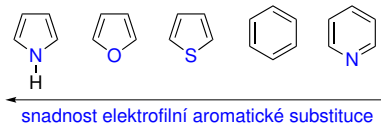
Pyridin může vystupovat také jako **nukleofil** nebo **Lewisova zásada**:

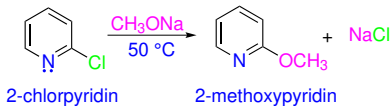
Pyridin podstupuje **neochotně elektrofilní aromatické substituce**, elektrofil vstupuje do **pozice 3**.

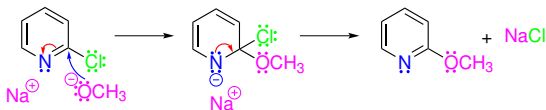
Heterocyklické sloučeniny

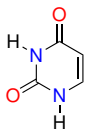
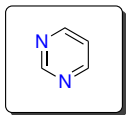
Pokud je na jádře potenciální odstupující skupina, může proběhnout nukleofilní aromatická substituce:

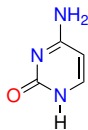
mechanismus:

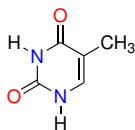
Pyrimidin a jeho deriváty

uracil

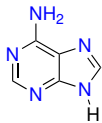
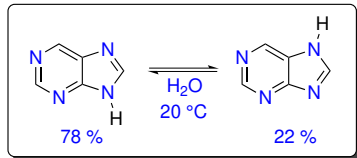
cytosin

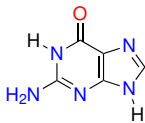
thymin

Heterocyklické sloučeniny

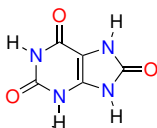
Purin a jeho deriváty

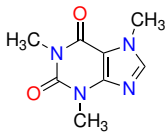
adenin

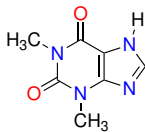
guanin

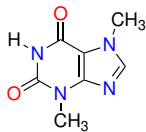
mocová kyselina

kofein

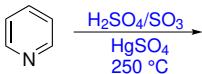
teofilin

teobromin

Úkol č. 5

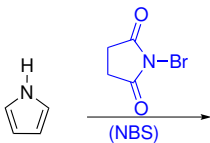
Doplňte hlavní produkt následující reakce.

Řešení:

Úkol č. 6

Doplňte hlavní produkt následující reakce.

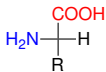

Řešení:

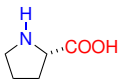
Aminokyseliny

Substituční deriváty karboxylových kyselin s -COOH i -NH_2 skupinami.

Bílkoviny obsahují α -aminokyseliny (22, z nich 20 standardně kódovaných).
Téměř výhradně L-aminokyseliny.

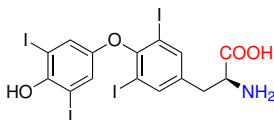
Prolin je sekundární amin.

Další biologicky významné aminokyseliny:

γ -aminomáselná kyselina
(γ -aminobutanová kyselina)

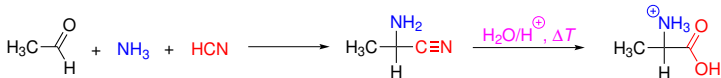
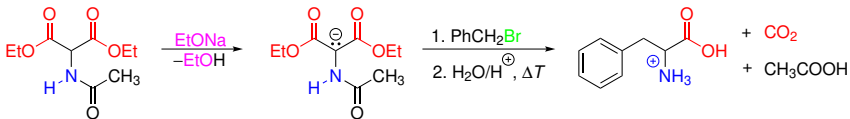
thyroxin

Aminokyseliny

Acidobazické chování aminokyselin

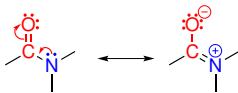
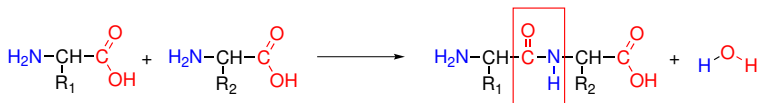

Příprava α -aminokyselin

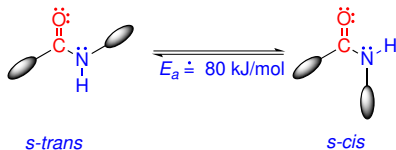
Aminokyseliny

Peptidová vazba

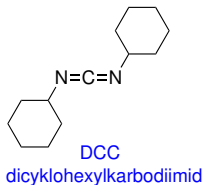
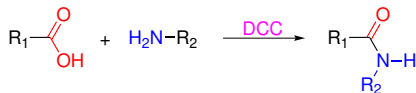
Amidová vazba – **planární uspořádání** atomů NCO.

Konformery:

s-trans je stabilnější, v peptidech ale obvykle převládá *s-cis*.

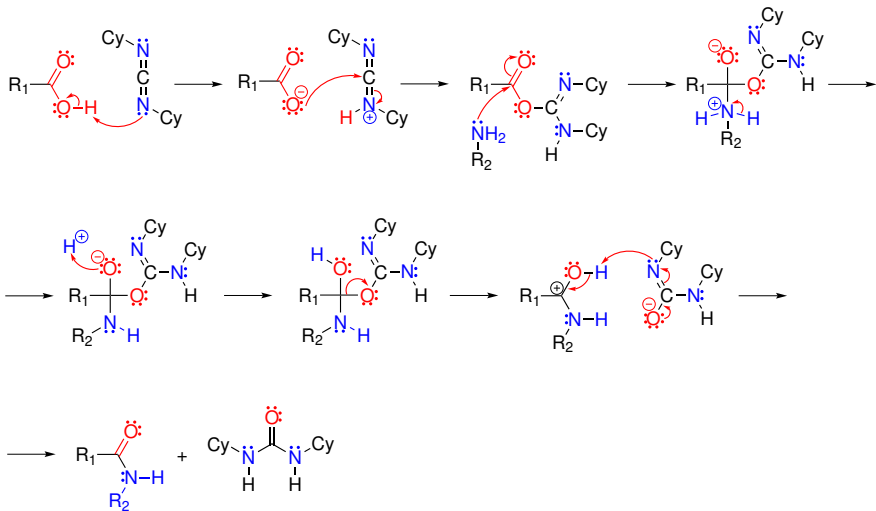
Chemická příprava amidů pomocí DCC

Dochází k aktivaci karboxylové kyseliny, produktem je stabilní dicyklohexylmočovina.

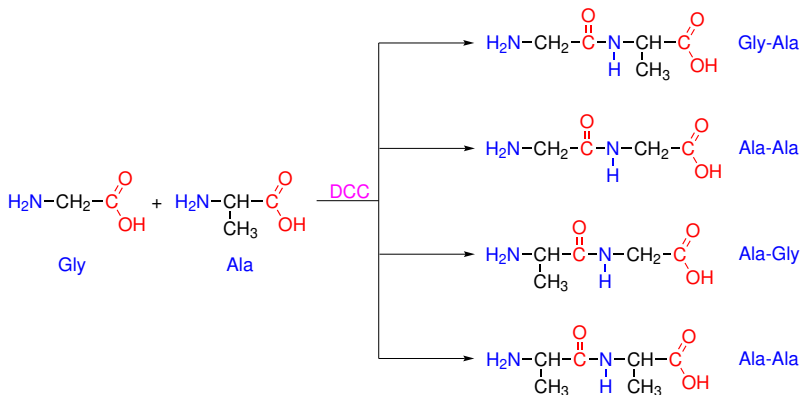
Aminokyseliny

Mechanismus:

Aminokyseliny

Při reakci více aminokyselin čelíme problému **selektivity reakce**:

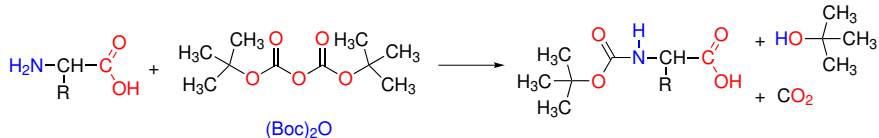

Řešením je použít **chránicích skupin** k dočasnému zablokování $-\text{NH}_2$ a $-\text{COOH}$ skupin, které se nemají účastnit reakce.

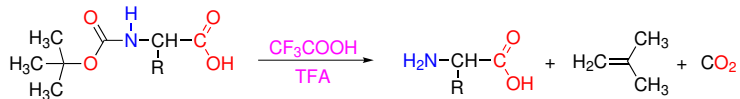
Aminokyseliny

Chránění $-NH_2$ skupiny ve formě karbamátu:

Boc – *tert*-butoxykarbonyl

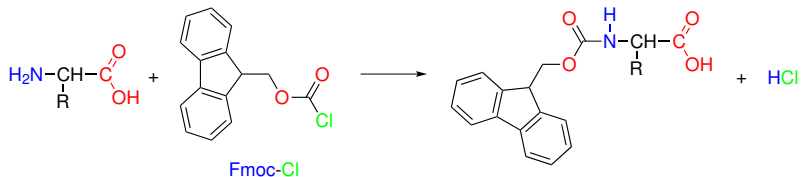
deprotekcce:

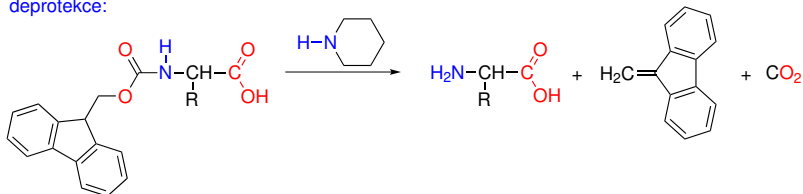
Aminokyseliny

Chránění $-NH_2$ skupiny ve formě karbamátu:

Fmoc – fluorenylmethoxykarbonyl

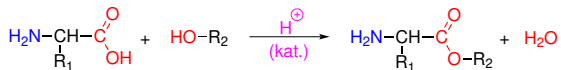

deprotekcce:

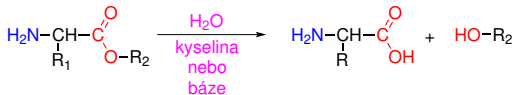
Aminokyseliny

Chránění -COOH skupiny ve formě methyl- nebo benzylolesteru:

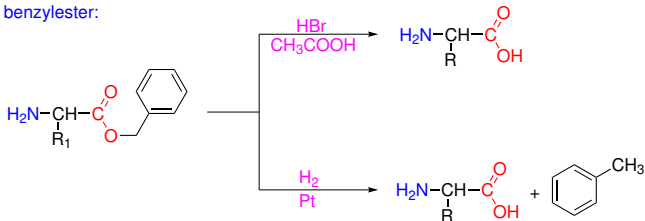

R₂ = methyl, benzyl

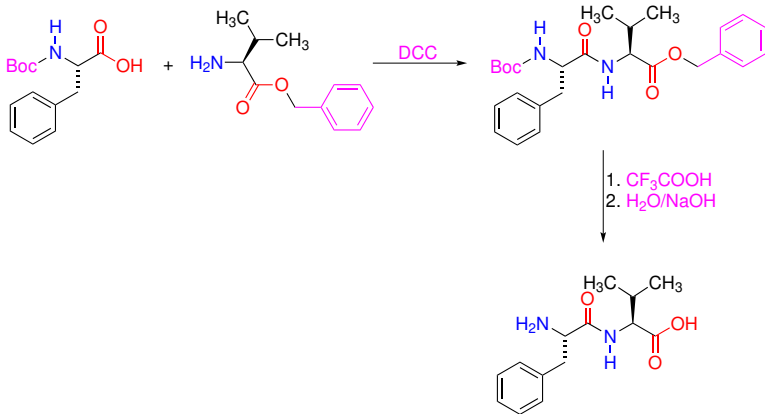
deprotekce:

benzylolester:

Syntéza peptidu s využitím chránicích skupin:

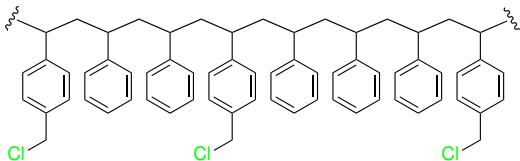

Syntéza peptidů na pevné fázi

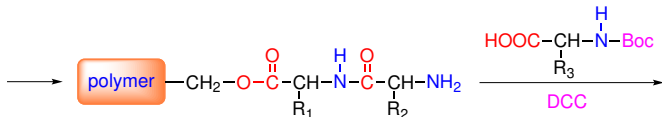
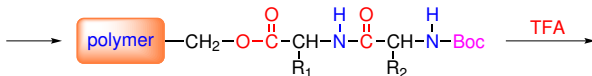
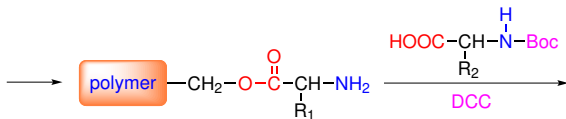
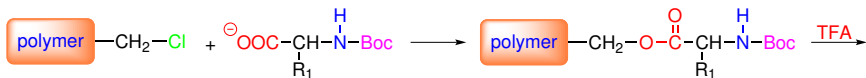
R. B. Merrifield (1921–2006) – první publikace metody v roce 1963.
Nobelova cena v roce 1984.

Pevná fáze na bázi **modifikovaného polymeru**:

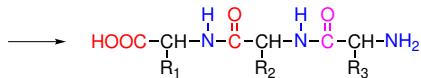
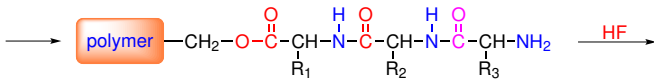
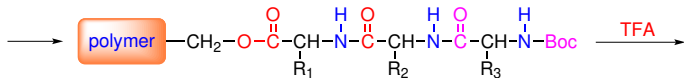

Aminokyseliny

Syntéza peptidů na pevné fázi

Syntéza peptidů na pevné fázi

tripeptid

Sekvenování peptidů

- Instrumentální (MS...)
- Chemické metody.

Delší řetězce je potřeba **selektivně rozštěpit na menší fragmenty**:

- Enzymaticky – trypsin (karboxyl Arg a Lys), chymotrypsin (karboxyl Phe, Tyr a Trp)...
- Chemicky – BrCN (karboxyl Met).

Sekvenování peptidů

Val-Gly-Ala-Phe-Thr-Cys-Arg-Pro-Asn-Met-Tyr-Gly-Ser-Trp-Gly-Lys-Leu-His

trypsin:

Leu-His

Pro-Asn-Met-Tyr-Gly-Ser-Trp-Gly-Lys

Val-Gly-Ala-Phe-Thr-Cys-Arg

chymotrypsin:

Gly-Ser-Trp

Gly-Lys-Leu-His

Val-Gly-Ala-Phe

Thr-Cys-Arg-Pro-Asn-Met-Tyr

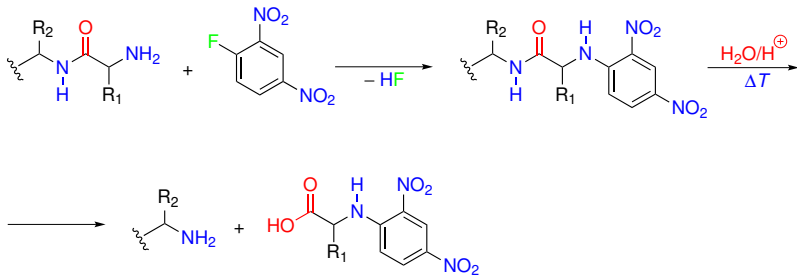
stanovení sekvence:

Val-Gly-Ala-Phe-Thr-Cys-Arg Pro-Asn-Met-Tyr-Gly-Ser-Trp-Gly-Lys Leu-His

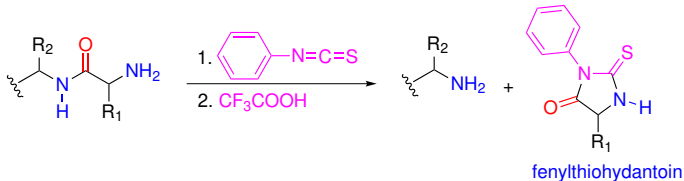
Val-Gly-Ala-Phe Thr-Cys-Arg-Pro-Asn-Met-Tyr Gly-Ser-Trp Gly-Lys-Leu-His

Aminokyseliny

Označení aminokyseliny na N-konci pomocí Sangerova činidla:

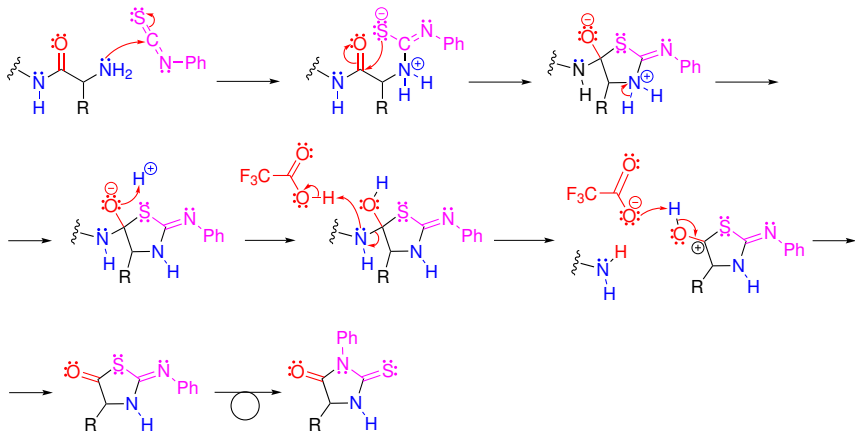
Edmanovo odbourávání pomocí fenylisothiokyanátu:

Aminokyseliny

Pomocí Edmanova odbourávání lze sekvenovat řetězce dlouhé **max. 50** aminokyselin.

Mechanismus Edmanova odbourávání:

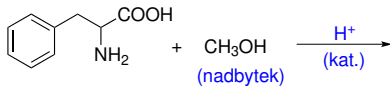

Sekvenátor

Úkol č. 7

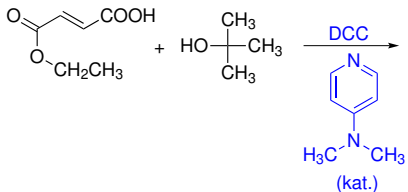
Doplňte hlavní produkt následující reakce.

Řešení:

Úkol č. 8

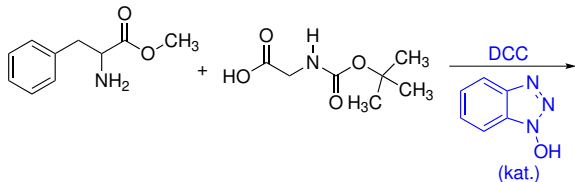
Doplňte hlavní produkt následující reakce.

Řešení:

Úkol č. 9

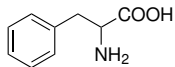
Doplňte hlavní produkt následující reakce.

Řešení:

Úkol č. 10

Navrhněte výchozí látky, které Streckerovou reakcí poskytnou fenylalanin.

fenylalanin

Řešení: